

Între imaginar și realitate: gândirea politică greacă în epoca lui Pericle

Dr. FÁBLÁN ISTVÁN
Universitatea „Petru Maior”
Târgu-Mureș

Abstract

Between Imagination and Reality: the Greek Political Thinking During the Age of Pericle

The present paper has as aim to emphasize a few aspects concerning the Athenian democracy during the age of Pericles. Having as starting point the reforms of Clistenes, which divided the Athenian population not by birth criteria, but on territorial one, Pericles instituted a „modern” democracy which granted social stability and the normal development of its institutions. The age of Pericles was a pinnacle of Greek democracy and constituted for centuries a paradigm of leadership and state organization.

Keywords: *ancient Greece, Athens, democracy, Pericles, demos, democratic institutions*

Orice gând s-ar avea despre Grecia antică, duce la democrație. Prin semnificația sa veritabilă, democrația constă nu în fixarea în cadrul societății a concepției de *egal, drept, liber ori șanse pentru toată lumea*, ci se instituie pe întrebările de *libertate, dreptate, echitate și egalitate*. În urma instituirii acestora, se creează un cadru normal de funcționare a societății. Primii pași spre instaurarea democrației grecești sunt reformele lui Clistene. Platon explică aceste reforme din punctul de vedere al unor necesități militare,¹ evocând imposibilitatea aproape totală a oligarhilor de a purta război: ori vor fi siliți să înarmeze poporul și se vor teme de el mai rău decât de dușmani, ori, dacă nu vor face aceasta, vor lăsa să se vadă în luptă că sunt cu adevărat *oligoî*,

¹ Adrian Husar, *Istoria antică universală. Grecia antică*, Târgu-Mureș, Universitatea „Petru Maior,” Departamentul IFRD, 2004, p. 77.

puțini la număr. De asemenea, Platon susține că democrația se instituie atunci când săracii, învingându-i pe dușmanii lor, îi măcelăresc pe unii, pe alții îi exilează și împart în mod egal cu cei rămași cărmuirea și magistraturile. El definește *demos*-ul a fi alcătuit din țărani mici proprietari (*autourgoi*) și din cei fără ocupație (*apragmonei*).

Astfel, Clistene procedează la o nouă împărțire a cetățenilor, rupând practic legăturile dintre membrii ginților: a) toți oamenii liberi, chiar și cei care nu făcuseră parte din vechile triburi, au fost repartizați în aceste noi cadre instituite de Clistene; b) cetățenii au fost distribuiți în triburi și în deme, nu după criteriul nașterii, ca altădată, ci după domiciliu. Datorită repartizării cetățenilor exclusiv pe criteriul teritorial, Clistene realizează o contopire a corpului civic, sustrăgându-l astfel influenței locale a eupatrizilor. Societatea ateniană se transformă în întregime, ceea ce duce la diminuarea importanței rangului mobilier.

În funcție de noile cadre teritorial-administrative, Clistene trece la restructurarea instituțiilor politice, adică a organelor de guvernământ. Corpul consultativ - *Bule* - era acum constituit din 500 de membri în loc de 400, după următorul criteriu:² fiecare trib trimitea în Consiliu 50 de reprezentanți care proveneau din *demos*-urile incluse în tribul respectiv. Sistemul era, totodată, și electiv și reprezentativ. Persoanele care reprezentau *demos*-urile în Adunare erau selectate cu grijă, prin alegeri organizate. Numărul celor aleși varia după mărimea și importanța *demos*-ului, care își trimitea reprezentanții în Consiliu. Acest organ, al cărui mandat dura un an, întrunea, așadar, reprezentanții din fiecare regiune a Aticii și era considerat drept autoritate supremă în stat. În ierarhia administrativă, arhonții, zece la număr (unul din fiecare trib), au la sfârșitul secolului al VI-lea un rol din ce în ce mai șters;³ prerogativele lor se limitează îndeosebi la funcții religioase și judiciare, adică procese civile. Răspunderea conducerii operațiilor militare, în caz de război, revine acum strategilor (*strategoii*), tot în

² Adelina Piatovschi, *O istorie a Greciei antice*, București, Editura Albatros, 1988, p. 121.

³ *Ibidem*, p. 122.

număr de zece, însă propuși și aleși de *Ecclesia*. De asemenea, arhonții și strategii aveau dreptul de a desemna pe cetățenii bogați datori să suporte pe cheltuiala lor manifestările publice și serbările care erau deosebit de costisitoare. Cât despre cetățeni, aceștia puteau oricând să facă parte din *Bule*, ținându-se seama de meritele lor personale. Odată acceptat în *Bule*, cetățeanul deținea o funcție în una din Comisiile din cadrul acestuia. De menționat faptul că, tot conform tradiției, i se atribuie lui Clistene și instituirea *ostracismului*, adică, mecanismul politic democratic prin care i se permitea *Ecclesiei* să elimine anual pentru un răstimp de zece ani orice cetățean considerat că aduce prejudicii ordinii constituționale.⁴

Condiția esențială a democrației ateniene era reprezentată de imperiul maritim.⁵ Însă, deși democrația ateniană era o democrație sclavagistă, întemeiată pe exploatarea aliaților, ea a elaborat și a aplicat pentru întâia oară principiile ce stau la baza organizării lumii moderne: *egalitatea în fața legilor, raportul corect dintre îndatoririle statului și cele ale cetățeanului, precum și asistența publică*.

Alcmeonidul Pericle se impune folosindu-se cu abilitate de reformele clisteniene și reușește să domine un secol care îi poartă pe bună dreptate numele. Suprema sa glorie constă în faptul că a condus Atena mai bine de trei decenii - ales strateg în 462, a fost reales în fiecare an până în 429 - deținând o putere la fel de mare ca, odinioară, tiranul Pisistrate, dar nedepășind niciodată limitele legalității.

În fapt, regimul lui Pericle nu este în multe privințe foarte diferit de o tiranie. Esențial rămâne faptul că, prin perfecționarea angrenajelor democratice, Pericle a consolidat definitiv democrația ateniană, iar prin interesarea tuturor membrilor corpului civic în administrația statului, a reușit să atenueze tensiunea socială în clasa civică.⁶ Pentru el, democrația însemna egalitatea tuturor în fața legii, dar și posibilitatea ca toți cetățenii să ducă o viață decentă. Echilibrul instaurat de el se întemeia pe concordanța de

⁴ Adrian Husar, *op. cit.*, p. 79.

⁵ *Ibidem*, p. 80.

⁶ *Ibidem*, p. 91.

interese dintre demos-ul urban și demos-ul rural. A conceput un vast program edilitar ce avea menirea, deopotrivă, să ocupe mâna de lucru și să împodobească orașul cu somptuoase edificii publice.

Pericle, după cum este prezentat în opera lui Tucidide,⁷ prefera forma de guvernământ ce se numea „puterea poporului,” „guvernământul poporului” și acest lucru deoarece „guvernarea” nu se face pentru câțiva, ci pentru mulți. În fața legii, toți cetățenii, săraci sau bogați, erau egali, iar reputația fiecăruia se stabilea nu după categoria socială căreia îi aparținea, ci după serviciile pe care le aducea comunității, iar săracii nu erau împiedicați de la conducerea treburilor obștești fiindcă dețineau acea condiție socială. Cetățenii trebuiau să respecte atât legile scrise și organele de stat, care aveau ca scop să intervină în viața celor nedreptățiți, cât și legile nescrise.

Avem, prin intermediul lui Tucidide,⁸ o schiță ce exemplifică eficient personalitatea lui Pericle, dar și societatea ateniană la acel moment: (1) „*avem o constituție care nu imită legile vecinilor, ci mai degrabă noi înșine suntem un exemplu, fără să imităm pe alți. În privința numelui - din pricină că este condusă nu de câțiva, ci de mai mulți cetățeni - s-a numit democrație, și, după lege, toți sunt egali în privința intereselor particulare; cât despre influența politică, fiecare este preferat, după cum se distinge prin cave, și nu după categoria socială ci mai mult după virtute, iar dacă este sărac, dar poate să facă vreun lucru bun pentru cetate, nu este împiedicat pentru că n-are vază.* (2) *În raporturile cu comunitatea și în privința suspiciunii reciproce în activitatea zilnică ne manifestăm liberi activitatea, fără să prevedem (prin legi) acțiuni supărătoare, care nu comportă o pedeapsă, sau sunt de nesuferit pentru alții. Ne facem, fără să ne supărăm, interesele particulare, nu călcăm legile, când chibzuim treburile publice, mai ales din respect pentru legi, dând ascultare și oamenilor care sunt, în orice împrejurare, la conducere, și legilor, atât acelor care sunt promulgate, spre a veni în ajutorul oamenilor păgubiți, și legilor care, deși nu sunt scrise comportă totuși un respect unanim consimțit.*”

O schimbare de substanță a fost adusă de Pericle în ceea ce privește Areopagul: dacă, înainte membrii Areopagului se trăgeau la sorti numai din

⁷ Tucidide, *Războiul peloponesiac*, București, Editura Științifică, 1966, p. 63.

⁸ *Ibidem*, (II, 37, 1) p. 256-270.

primele două clase censitare ale cetățenilor, aceștia fiind inamovibili, nu puteau fi trași la răspundere de actele lor politice și se prezentau ca supraveghetori ai ordinii publice și păzitori ai legilor, iar Areopagul avea ultimul cuvânt în procesele de crimă și mari delictе și, în materie legislativă, putea să opună un fel de *veto* legilor votate în *Ecclesia*, pronunța arestări fără drept de apel și controla toate actele înalților funcționari; prin reformele lui Pericle se luau patru puteri esențiale Areopagului. Cele patru puteri luate Areopagului erau: dreptul de vot și de control al constituției, toate atribuțiile administrative, cea mai mare parte dintre atribuțiile judiciare și privilegiile în materie de ordine și educație. I se lăsau în competență numai jurisdicția crimelor religioase și administrația bunurilor sacre.⁹

Sfatul Celor Cinci Sute era însărcinat prin noul decret să supravegheze respectarea legilor, să controleze activitatea înalților funcționari, în special a celor care mânuiau banul public, să primească petițiile cetățenilor care reclamau abuzurile organelor publice, să aplice amenzi cu arestarea vinovaților și, în unele cazuri, chiar să condamne la moarte.

Apariția la Atena a celei mai vechi forme de conducere democratică a avut o deosebită semnificație pentru lumea antică, cât și pentru lumea modernă. Triumful democrației ateniene din anul 462 a.Chr. era rezultatul maturizării a doi factori importanți: în interior, evoluția treptată a societății spre acest stadiu politic, iar în exterior, consolidarea puterii maritime a Atenei. Pericle arăta o deosebită admirație pentru sistemul democratic din Atena, garanție a demnității umane și a armoniei sociale prin înaltele sale principii: *isonomia*, *isegoria*, *eleutheria* și *philanthropia*. Acești termeni însemnau: egalitatea în fața legii, dreptul de a lua cuvântul, libertatea și fraternitatea. Dar, acest sistem de guvernare trebuia, prin măsurile sale, să se răsfrângă asupra tuturor cetățenilor, cât și asupra cetății.¹⁰ „(2) *Eu socotesc că o cetate aduce mai multe foloase fiecărui cetățean în parte dacă ea, în întregul ei prosperă, decât dacă fiecare individ în parte o duce mai bine, dar acum cetatea este în nesiguranță.* (3) Într-

⁹ Dumitru Tudor, *Pericles*, București, Editura Albatros, 1970, p. 87-91.

¹⁰ Tucidide, *op. cit.*, (II, 60, 2) p. 270.

adevăr, un om care se simte mulțumit numai în ceea ce-l privește pe el, dacă patria este distrusă se prăbușește și el o dată cu ea, dar dacă o duce greu într-o cetate fericită, se salvează cu mult mai ușor. (4) O cetate este în stare să suporte nenorocirile particulare ale oricărui cetățean, dar fiecare cetățean nu poate să le suporte pe ale ei.”

Libertatea și egalitatea între cetățeni se garantau tot prin legi;¹¹ cetățeanul nu putea fi redus la sclavie, se considera responsabil direct de cuvântul și de propunerile sale din adunările publice. Din corpul cetățenilor participau la viața politică numai bărbații trecuți de 20 de ani, iar femeile erau excluse de la aceste adunări.

După ce Pericle a dat numele acestui sistem de guvernare democrație, a și trecut la aplicarea practică a celor trei principii pe care se întemeiază democrația ateniană, adică egalitatea, libertatea și participarea la putere, fără, însă, să se omită limitele acestor principii, egalitatea cedând locul meritului, libertatea, disciplinei și participarea la putere, respectului pentru competență.¹² Pericle evocă în primul rând egalitatea, principiul fundamental al democrației, așa cum era deja cel al *isonomiei*, abandonând punctul de vedere general al guvernării pentru a trece la drepturile individuale. El afirma că în domeniul judiciar legile asigurau egalitatea tuturor și, deci, nu favorizează nici majoritatea, dar nici pe un număr mic de oameni. Nu era nevoie să se insiste asupra acestui lucru deoarece această egalitate era asigurată de caracterul general al legii.

Fără îndoială însă, una din problemele ridicate a fost aceea a punerii în aplicare a prevederilor legale; după epoca lui Pericle, și mai ales în secolul al IV-lea, moderații se plângeau de parțialitatea tribunalelor care, fiind formate din săraci, ca urmare a *misthophoriei*, aveau tendința de a-i nedreptăți pe cei bogați. Există însă ceva și mai grav: dacă în domeniul civil se presupunea că egalitatea este respectată, în domeniul politic, Pericle însuși introducea restricții amintind de rolul meritelor. El răspundea astfel implicit unor critici aduse democrației, acuzată că trata în același chip pe cel priceput și pe cel

¹¹ Tudor, *op. cit.*, p. 150.

¹² Edmond Levy, *Grecia în secolul al V-lea*, București, Editura Universitas, 1998, p. 205.

nepriceput, ceea ce era nedrept din punct de vedere al egalității geometrice (sau proporționale) și dăunător pentru cetate. Alegerea celui mai bun nu era posibilă decât înlocuind tragerea la sorți - care era procedeul obișnuit de desemnare a magistraților atenieni - cu alegerile, care pentru antici însemnau un procedeu aristocratic, dat fiind faptul că avea loc o selecție. Or, tocmai prin aceste alegeri se făcea desemnarea în importanta funcție de strateg, de care profitase la fel de bine și Pericle ca și Cimon înaintea lui, și care pare să fi constituit elementul aristocratic al construcției ateniene.

Pericle preciza, totuși, că aristocratic nu însemna oligarhic. Conservatorii confundau în mod intenționat meritul și apartenența socială determinată de origine și de bogăție opunându-i pe „oamenii de bine” (*chrestoi*) „oamenilor de nimic” (*poneroi*).¹³ Or, Pericle refuza această confuzie: apartenența la o categorie socială, fără a fi neglijabilă, vine după meritul individual – *arete* - și mai ales că sărăcia și lipsa de renume, ceea ce combină cele două elemente ale apartenenței sociale, nu împiedica pe nimeni să aducă servicii cetății. După ce a arătat că democrația putea fi aristocratică fără să fie oligarhică, Pericle a răsturnat argumentația tradițională care se găsește la Socrate: democrația nu înseamnă guvernarea primului venit, deci a incapabililor, ci ea reprezintă guvernarea de către cei mai buni, aleși din întreg corpul civic; și, făcând apel la toate capacitățile, ea constituie astfel o veritabilă aristocrație.

Al doilea principiu evocat este libertatea, care însumează totodată: libertatea politică și libertatea moravurilor. Pericle a insistat asupra libertății politice, care pare să vină de la sine în democrație: nu există democrație dacă cetățenii nu se pot exprima liber în Adunare, iar *isegoria* a fost considerată dintotdeauna un principiu esențial al acestui regim. Mai mult însă, această libertate de expresie se exercita în teatru, iar comedia antică nu cruța nici oamenii, nici instituțiile și nici politica cetății, chiar și în perioada războiului.

Fără îndoială comicilor le-a fost interzis timp de trei ani să lanseze atacuri nominale, iar dreptul la opoziție era limitat prin ostracismul adversarilor politici, ca de exemplu ostracizarea lui Tucidide.

¹³ *Ibidem*, p. 206.

Asupra libertății moravurilor, Pericle a insistat mai mult, întrucât în acest domeniu era criticată democrația. Imediat însă după evocarea libertății fără limite în domeniul privat, Pericle revenea la domeniul public și atrăgea atenția că libertatea nu însemna anarhie, ci împăcarea cu respectul legilor și al magistraților. De fapt, respectul față de legi era - și este în continuare - indispensabil bunei funcționări a regimului. Totuși, dacă poporul dorea să se dedea exceselor, nu prea existau modalități de a menține acest respect.

Democrația pericleană a fost una condusă de Pericle însuși, după cum sublinia Tucidide, și o democrație moderată, prin care se lăsa un loc de cinste „elitelor” tradiționale.